

АКТУАЛНО

Младен Младенов*

(ПРАВО)ИМАЩИТЕ И (ПРАВО)НЯМАЩИТЕ

The article discusses one very actual social, economic, political and legal phenomenon – right(haves) and (right)have nots. In the presence of democratic and constitutional guarantees – values, principles, procedures and mechanisms, the social stratification is more and more visible, and this puts questions in connection with basic rights, freedoms and legal, as well with the relation of public institutions to this complex problems.

В разпоредбата на чл.1, ал.2, от основния български закон¹ е записано пределно ясно, че цялата държавна власт произтича от народа. Тя се осъществява от него непосредствено и чрез органите, предвидени в тази Конституция. Третата алинея на същия текст е в смисъл, че никоя част от народа, политическа партия или друга организация, държавна институция или отделна личност не може да си присвоява осъществяването на народния суверенитет.

Следователно не би трябвало да има съмнение кой е суверенът в нашата държава – това е народът, т.е. хората, разбираани в качеството им на български граждани. Суверенът може да осъществява непосредствено властта, като за това дори има и нарочен закон². Също така суверенът (понеже е ангажиран с други аспекти от живота – лични, професионални, финансови и т.н., а не с държавното управление) делегира на предвидени в Конституцията органи осъществяването на държавната власт. Това означава, че той възлага на тези органи властта, но това е само временно състояние, което не отнема възможността на суверена дори и по време на това възлагане (този мандат, това конституционно определено оправомощаване) да упражнява непосредствено сам властта.

* Авторът е д-р, преподава в Нов български университет и в Института по публична администрация.

¹ Конституция на Република България. – В: ДВ, бр.56 от 13 юли 1991 г.

За съжаление, при тоталния срив на ценностната и институционалната система в България в преобладаващ брой случаи през последния четвърт ве се наблюдава тъжният абсурд до икономически и до властови позиции достигат индивиди, за които често е съмнително да притежават каквито и да житейски основания (интелект, морал, образование, предприемачески дух лидерски качества и т.н.). Веднъж домогнали се до публичен ресурс (власт) ви и/или икономически, те започват да се държат така, все едно че не народът, а „те“ са суверенът в Република България. Освен че изчерпват публичния ресурс само в своя полза и отнемат правото на суверена сам да определи съдбата си (чрез присвояване на публични средства и чрез тотално узурпиране на институциите), тези индивиди и използват в недемократичен контекст лексика, която иначе е утвърдена в демократичния и академичния свят, но със съвсем друга конотация. Например те говорят така: „ние – политическия елит“, „ние – политиките“ или дори „аз“, като са повече от убедени и мотивирани да определят в разрез с всички демократични принципи едностранично и само в свой интерес съдбата на държавата, обществото и гражданите.

Като естествен резултат от това в страната се наблюдава високо ниво на недоверие към „политическите личности“³. Макар и очевидно влиянието на свръхбогатите да се очертава като тенденция в съвременния свят (аксиоматично е видно, че тази тенденция винаги е съществувала), проблемът е в необяснимото овластяване и обогатяване „за една нощ на българския елит“ в условията на прехода от една политическа, икономическа, социална и правна система към друга през последните 25 години.

При други държави и общества много генерации приемат икономическото, социалното и политическото неравенство, дори и да се отчита заплаха за демократичното общество „при доминирането на мощните бизнес организации и ограничения брой богати“⁴. Макар и жалко, от гледна точка на хуманистичните и демократичните традиции обяснението за това се корени в про дължителното съществуване на икономическа, социална и властова диверсификация между обществените групи. Най-неприятното е, че вече е сформирана тънка прослойка хора, които са превърнали политиката „в траен източник на доходи“⁵, т.е. те съществуват само и единствено чрез политиката.

Не само политическата лексика („аз“, „ние – политическия елит“), но и реални действия на „имащите“ в България поставят въпроса за заплахата от присвояване на народния суверенитет от тяхна страна. Това нетърпимо състояние довежда до неочаквано открита и остра позиция от страна на институцията, която според чл.92, ал.1, от Конституцията на Република България

³ WiN Gallup International. Политически и икономически индекс – ноември 2013 г. – <http://www.gallup-international.bg/bg/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8/2013/175-Political-and-Economic-Index-November-2013л>

⁴ Gilens, Martin & Benjamin I. Page. Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups and Average Citizens. April 9, 2014, p. 24. – <http://www.princeton.edu/~mgilens/Gilens%20homepage%20materials/Gilens%20and%20Page/Gilens%20and%20Page%20Testing%20Theories%203-7-14.pdf>

⁵ Reben Макс. Политиката като привилегия. В: Младен Младенов, Политическа и икономическа лексика. – В: ДВ, бр.56 от 13 юли 1991 г.

лицетворява единството на нацията, – президента, който в прав текст изказва мнение, че „политиците и могъщите олигарси в България (...) разчитат прекалено много на държавни фондове“⁶. Последните се акумулират не от тези, които правят всичко възможно да ги ползват само в свой интерес, а от приноса на данъкоплатците (които в огромната си степен са в категорията на „нямащите“). Много рядко се наблюдава състояние (макар и да има такива единични случаи), при което „имащите“ видимо дават своя дължим принос към публичните ресурси.

Ограбването им в България в продължение на четвърт век концентрира собствеността и властта в една малка част от обществото, обричайки почти всички останали граждани на мизерия, отчаяние и безперспективност. По парадоксално христоматиен начин се формират антагонистичните социални, икономически, и най-вече екзистенциални групи на „имащите“ и „нямащите“. Освен че всички обществени процеси водят до непредсказуеми в близко бъдеще конфликти между тях, „имащите“ нямат абсолютно никаква легитимност в очите на „нямащите“. И това е лесно обяснимо както с оглед на това, че „трансформацията им от нищото“ се случи пред очите на всички други (общоизвестни обстоятелства, които по силата на всички научни правила не се нуждаят от доказване), така и с оглед на изключително задълбочени научни изследвания. Измежду тях заслужава особено внимание публикацията на един много аргументиран и обективен учен – Венелин Й. Ганев⁷. Според неговия наратив генезисът на формирането на „имащите“ по време на т.нар. „преход“ в България става по следния начин: „прехвърляне на притежавани от държавата активи (...), което облагодетелства стратегически разположени партийни кадри“⁸. След осъществяването на тази първа стъпка следва втората – „административните агенции – лишени от достъп до информация за икономиката“⁹. Авторът изрично акцентира върху една опасност: „продължаващото господство на недемократични потайни и безскрупулни елити заплашва да дерайлира демократичните и икономическите реформи“¹⁰.

Артикулира се „съюзяването на мощни хищнически коалиции, които имат твърдо намерение да разрушат институционалната основа на правоналагащите механизми“, както и „отношенията кредитор – дебитор, този главен продукт на властовите преобразувания“¹¹. „Имащите“ вече са неизменна част от обществения организъм (макар че по-голямата част от останалите му членове да нямат ясна информация за съществуването им) и могат да бъдат де-

финирани като „мощни групировки, които окупира стратегически позиции и установяват контрол над жизненоважни потоци от ресурси“¹².

Крайният резултат вече е налице и може да бъде разпознат от всеки непредубеден външен наблюдател, но заслугата на Ганев е неговият изключително точен изказ, който по много силен начин показва същността на нещата за „имащите и нямащите“ в България. Авторът се изразява така: „хищнически елити и гражданството като цяло“¹³.

Категорично може да се каже, че бившата комунистическа номенклатура и представителите на тайните служби успешно усвояват за себе си и за своето поколение огромни части от публичните ресурси на бившата социалистическа държава, като по този начин на практика се доказва твърдението на Гидънс, че „... хората, които имат позиции на богатство и власт, разполагат с множество възможности да затвърдят предимствата си и да ги предадат на поколенията си“¹⁴.

При тази ясна картина на преразпределение на собственост, а впоследствие и на власт, се поставя въпросът за „самовъзпирането на имащите“ по отношение на политическите, гражданските, и дори чисто юридическите права на гражданите („нямащите“). Това е фундаментален проблем, свързан със здравия разум (ако хипотетично се приеме, че при тях дефинитивно не съществува морал), но и с инстинкта за самосъхранение на „имащите“. По друг начин казано, дали „имащите“ не биха се посвенили да посегнат и на конституционните и законните права на гражданите?

Оттук следва и обсъждането на една фундаментална ценност на правото и демократична държава (каквато декларативно по силата на Конституцията нашата държава е) – устойчивостта на съдебната система, която трябва най-общо да се ръководи от принципите на законността и справедливостта. Но дали въобще е възможно да се дискутира тази тема, като се има предвид, че утвърдените институционални и личностни атитюди в България са основани върху *мълчаливото съгласие, че правораздаването не се коментира?*

За даденост се приема, че интересите на правосъдието са над всичко, както и че неговата обективност и безпристрастност не подлежат на обсъждане. Това е следствие на продължаващата вече около 70 години последователно провеждана от страна на „имащите“ индоктринация по отношение на цялото българско общество с една-единствена цел – безкритично приемане на каквото и да е формулиран от властта лозунг. Но възможно ли е въобще да се търси резултатност от правораздаването като функция от статутите на „имащите“ срещу тези на „нямащите“? Не е ли твърде еретична подобна формулировка?

В повечето утвърдени западни демокрации тази проблематика е подложена на обществени и академични диспути съвсем открито, обективно и чес-

⁶ Българска телеграфна агенция. В интервю за в. „Файненшъл таймс“ президентът Росен Плевнелиев разкритикува остро политиците и олигарсите. 12 август 2014. – <http://www.bta.bg/bg/c/OF/id/887948>

⁷ Ганев, Венелин Й. Плячкосването на държавата. България 1989 – 1997. София: Изток-Запад, 2013, VII-375. Превод по изданието: Ganev, Venelin I. Preying on the State. First published 2007. Cornell University Press. Превод от английски: Кънчо Кожухаров.

⁸ Ibid., p. 86.

⁹ Ibid., p. 95.

¹² Ibid., p. 151.

¹³ Ibid., p. 151.

но. Например Brace и Hall¹⁵ правят сериозно изследване относно изхода на ъдебните дела във върховните съдебни инстанции в контекста на „асиметричната сила на спорещите страни, когато „нямащите“ съдят „имащите“¹⁶. (Емократичният постулат, че „съдилищата са бариера срещу тиранията на мнозинството и защитник на потиснатите“, изрично е деклариран и в това изследване като „една от най-разпространените представи в американската политика“¹⁷. Цитиран е Farole (1999), който е на мнение, че „правителствени-е „имащи“ се радват на предимство, докато частните „имащи“ не се ползват т същото“¹⁸. Също така, базирайки се на Ерр (1998), авторите защитават тезата, че „предимствата в правата са постигнати от промените в политически правен контекст, който предоставя важна структура за подкрепа на правата а ищците/жалбоподателите“¹⁹.

Brace и Hall заключават, че конфликтите между „имащите и нямащите във върховните съдилища са многоаспектни“, като изрично отчитат факторите на увеличаващия се брой адвокати на глава от населението, които са от ритична важност за възможностите на „нямащите“ да търсят съдебна защита, а също и нивото на професионализъм на нисшите съдилища.²⁰ Изрично се тчита и ефектът на общественото мнение, но пък влиянието на идеологията а съда се оказва не толкова силна, колкото са очаквали авторите, а като основен извод за изхода на делата между „имащите и нямащите“ се отчитат факторите извън идеологическите предпочитания на вземащите решения (decisionmakers) и процесуалните умения на спорещите страни.²¹ От горното изследване можем да си направим извода, че в западните демокрации „имащите“ и „нямащите“ имат равни процесуални шансове (или поне няма обективни данни това да не е така) пред върховните съдилища, макар и да се отчита, че правителствените институции в качеството си на спорещи страни имат известни предимства. Все пак от изследването се налага усещането, че в тези общества съществуват стабилни юридически механизми, които гарантират защитата на правата, свободите и законните интереси на „имащите“, но и на „нямащите“.

Обратно, обществените нагласи на българските граждани са точно в противоположна насока. Например едно изследване отбелязва, че „...гражданите са почти категорични, че равноправното отношение е почти пренебрегнато в най-голяма степен при категориите „беден“ – „богат“ (...) съдът се влияе от икономическия статут“²². А както казва Маргарет Тачър,

„...нещата ще вървят гладко, ако е налице известна на всички, предсказуема и универсално призната и честна съдебна институция“²³. В България очевидно това усещане сред мнозинството от гражданите не е налице.

По този начин в България бедните възприемат себе си като (право)нямащи за разлика от съществуващите в тяхното съзнание (право)имащи. Защото точно тук можем да открием смисъла на използвания от Ралф Дарендорф израз „полагаеми се права“, а именно, че „полагаемите се права дават на хората законна претенция върху нещата“²⁴. Тези права обаче понастоящем са отнети от „правонямащите“, като все още остава легитимният въпрос на Айн Ранд „Чи права трябва да се отменят, чи спечелени пари трябва да се отнемат и в чия полза?“²⁵. Защото още Аристотел е отбелязал, че „...ако управляват все едни и същи, останалите неизбежно ще бъдат лишени от граждански права“²⁶.

Но кои са бедните в България, т.е. (право)нямащите?

Макар и двата термина да не съвпадат („бедни“ и „правонямащи“), защото първият има най-вече икономически, а вторият – политически, социален и юридически смисъл, за целите на настоящото изложение те могат да се използват като синоними. Защото със сигурност „бедните“ са и „правонямащи“ във всеки един смисъл. Според данни на Националния статистически институт²⁷ линията на бедност за едно лице в левове към 2011 г. е 3356 и като относителен дял от населението на страната това е общо 21,2 %, а като относителен дял на бедните преди социалните трансфери общо – 25,9 %. Най-лошият показател е относителният дял на работещите бедни – 7,4 %. За да припомним термините „бедни“ и „правонямащи“, трябва да отчетем и данните за процента от населението, живеещо с материални лишения, като показателят по горните данни е 44,1 %!

В такъв случай кои обаче са „правоимащите“? Както много отдавна е отбелязал Ноам Чомски, „за привилегированото малцинство западната демокрация предлага свободно време и удобства“²⁸, т.е. тук критериите са видни – *никакви* материални затруднения, което само по себе си довежда до една от най-висшите ценности на цивилизацията – свободното време.

Проблемът в България е, че голямата част от „правоимащите“ (с малки изключения) не са „самосъздали се такива“ (*self-made*), а по нечестен, недемократичен, нехуманен и често правопрестъпен начин отнемат публични

¹⁵ Тачър, Маргарет. Изкуството на държавника. Стратегии за промяна на света. XI-491. София: Слънце, 2002, с. 441.

¹⁶ Дарендорф, Ралф. Модерният социален конфликт. Есе за политиката и свободата. Превод от немски език: Екатерина Алексиева. София: Златорогъ, 1998, VIII-267, с. 19.

¹⁷ Ранд, Айн. Заличаването на капитализма в „Капитализмът. Непознатият идеал“. Превод: Асенка Христова, Весела Василева, Гинка Караиванова, Грета Недялкова, Димитър Стоев, Ирен Бойкичева, Ирена Петрова, Милена Попова, Мина Цонева. София: Изток-Запад, 2006, XXIV-410, с. 225.

¹⁸ Аристотел. Политика. Превод от старогръцки език: Анастас Герджиков. София: Отворено общество, 1995, VIII-332, с. 80.

¹⁹ Национален статистически институт на Република България. Индикатори за бедност и социално включване общо за страната. – <http://www.nsi.bg/bg/content/8258/>

²⁰ Ibid., p. 393.

²¹ Ibid., p. 395.

²² Ibid., p. 399.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., p. 409.

²⁵ Ibid., p. 411.

¹ Brace, Paul & Melinda Gann Hall. „Haves“ Versus „Have Nots“ in State Supreme Courts: Allocating Docket Space and Wins in Power Asymmetric Cases. – In: Law & Society Review, Vol. 35, No 2 (2001), published by the Law and Society Association, p. 393 – 411.

² Ibid., p. 393.

³ Ibid., p. 395.

⁴ Ibid., p. 399.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., p. 409.

⁷ Ibid., p. 411.

ресурси от цялото общество и частни (лични) ресурси от неговите членове. Те нямат легитимност в очите на останалите членове на обществото, поради което не могат да претендират да го ръководят нито политически, нито административно, нито икономически, нито интелектуално.

В „правонямащите“ е формирана нагласа на пасивно *неподчинение* на правилата и институциите, защото те ги възприемат като създадени *от и само в изгода на (право)имащите*. Когато последните посягат на създадени от обществото права и свободи (като право на социални помощи, осигуряване, културни права), проблемът не е чак толкова видим, но когато те отнемат фундаментални права (като право на труд, на собственост, на достойнство), тогава се наблюдава *абсолютно отчуждение от обществения ред*, защото той се възприема от останалите като *крайно несправедлив до степен на отхвърлянето му*.

Не бива да се забравя, че „най-лошото, което владетелят може да очаква от един враждебно настроен народ, е да бъде изоставен от него“²⁹. Това е и обяснението за общоизвестния факт на напускане на страната (временно и постоянно) най-вече на млади трудоспособни и образовани хора, които търсят *своите житейски шансове другаде*.

Когато (право)имащите отнемат до крайна степен от (право)нямащите конституционни права, свободи и законни интереси, но най-вече *надеждата за по-добър живот*, последните имат две възможности. Първата е горепосочената. Втората, която е по-правилна, е чрез всички мирни демократични способности, механизми и процедури да се *отвоюват узурпираните права, свободи и законни интереси*. Добро начало би било да не се дава *вече никога* доверие на „само-измислилиите-се“ и „подмолно-действащи-правоимащи“ (нагло самонарекли се „елит“), както и на техните *слуги*, като се предоставят по редовния конституционен ред пълномощия за *възраждане на държавата и обществото* на действително знаещи, можещи, и най-вече почтени представители на българския народ.

²⁹ Макиавели, Николо. Владетелят. Преводач: М. Г. Янков. София: Еспас-207, 1991, XXVI-103, с. 33.